

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.3.9>

Богатирьов І.Г.

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності,
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>*

СЛІДЧИЙ ІЗОЛЯТОР ЯК СУБ'ЄКТ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ ТА ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Постановка проблеми. Сучасна оптимізація Державної кримінально-виконавчої служби України до сучасних умов реформування (розвитку) пенітенціарної системи є відповідним утіленням стратегічного курсу державної політики в сфері виконання покарань та пробації з урахуванням міжнародних стандартів щодо дотримання принципів законності, гуманізму, демократизму та соціальної справедливості в контексті сучасної пенітенціарної доктрини у сфері виконання покарань та іншого примусового виконання рішень суду, а також адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Метою наукової статті є визначення СІЗО як суб'єкта виконання покарання та запобіжного заходу у виді тримання під вартою та обґрунтовано зміну назви на Державну установу «Центр попереднього ув'язнення».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць українських вчених у яких висвітлювалося СІЗО як суб'єкта виконання покарання та запобіжного заходу у виді тримання під вартою, ми виділяємо: К. А. Автухова, І. Г. Богатирьова, І. В. Боднара, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисову, О. М. Джужу, О. М. Звенигородського, В. В. Кареліна, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, Л. І. Олефір, Л. Г. Остапчук, В. Ф. Пузирного, М. С. Пузирьова, Н. М. Свириденко, А. Х. Степанюка, С. Р. Тагієва, О. Г. Ткаченка, С. В. Царюка, О.О. Шкута та багатьох інших.

Проведений нами детальний аналіз зазначених праць свідчить, що поза полем зору вчених залишаються проблеми пов'язані із визначення правового статусу осіб, які тримаються в слідчому ізоляторі; виконання Міністерством юстиції окремих правоохоронних функцій та оцінка ефективності за цим напрямом тощо.

Викладене свідчить про актуальність підготовки даної статті та зумовлює необхідність здійснення відповідного комплексного наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавства України, функції виконання покарання та попереднього ув'язнення осіб взятих під варту покладено на слідчі ізолятори (далі СІЗО). З метою покращити умови тримання засуджених і ув'язнених в СІЗО варто розмістити їх так, як це прописано в міжнародних стандартах поводження з ув'язненими і засудженими.

На жаль, в умовах правового режиму воєнного стану в Україні розміщенням осіб, узятих під варту і засуджених ускладнюється, оскільки рішення Міністерства юстиції України щодо побудови нового СІЗО залишається не виконане по причині відсутності державного фінансування. А пропозиції щодо продажу виправних колоній ДКВС України не знаходять вітчизняного або зарубіжного інвестора.

Саме тому розглядаючи СІЗО як спеціальну державну інституцію слід окреслити три складові його функціональної сфери:

1) виконання попереднього ув'язнення; 2) виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі; 3) запобігання кримінальних правопорушень, що вчиняються в СІЗО. Охарактеризуємо кожен із вище вказаних напрямків діяльності СІЗО.

І так, перший напрямок виконання попереднього ув'язнення. Ми підтримуємо українських вчених про те, що Інститут попереднього ув'язнення під вартою як особливий правовий інститут поки що не був предметом усебічного розгляду в юридичній літературі з кримінально-виконавчого права» [1, с. 176]. Однак, слід зауважити, що у наукових статтях українських вчених ми знаходимо проблемні питання, які стосуються СІЗО і особливо, саме попереднього ув'язнення.

У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне розглядати СІЗО як суб'єкт виконання попереднього ув'язнення. Даний підхід кореспондується зі ст. 1 і 2 Закону України «Про попереднє ув'язнення» [2], у якому законодавець чітко зазначив, що попереднє ув'язнення виконується як запобіжний захід щодо обвинувачуваного, підсудного, підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили, відповідно до завдань кримінального судочинства з метою запобігання вчинення такого кримінального правопорушення, як ухиленню особи, взятої під варту від слідства і суду, перешкоджанню встановлення істини в кримінальному провадженні або заняттю злочинною діяльністю, а також забезпечення виконання вироку.

Водночас, у ст. 4 Закону визначено, що умовами для тримання осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, є слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України, гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. В окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих дій, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання [2].

Стосовно правової природи попереднього ув'язнення, а також позбавлення волі у виді кримінального покарання, яке здійснюється в СІЗО існують певні неузгодженості між правовим регулюванням та реалізацією правового статусу цих осіб. У разі попереднього ув'язнення особа вважається невинуватою, але тримається в місцях несвободи, де існують реальні стосунки між засудженими і особами взятими під варту, але вирок суду щодо них не вступив в законну силу.

Оскільки, попереднього ув'язнення особи за вчинене кримінальне правопорушення визнається за кримінально-процесуальним правом, але у ньому є певні елементи кари, яка полягає у відповідних правообмеженнях й умовах тримання. У зв'язку з цим, є думка виділити суспільні відносини в СІЗО у самостійну нову галузь права «Процесуально-виконавче право». Однак виникає слушне запитання. А чи вірно ми виділяємо нову галузь? – оскільки її роздрібнення навряд чи можна вважати обґрунтованим. Та й загальна теорія права доводить, що той чи інший нормативний акт – це завжди акт, який входить у ту чи іншу галузь законодавства. Серед ознак, які характеризують СІЗО ми виділяємо:

1) позбавлення волі як міру покарання, що виконується в СІЗО, встановлюється вирок суду, що набрав чинності стосовно осіб, винуватість яких доведено;

2) позбавлення волі як запобіжний захід застосовується у СІЗО за вмотивованими рішенням суду, винесеним відповідно до КК і КПК України (ст. 3 Закону України «Про попереднє ув'язнення») відносно обвинуваченого, підсудного, підозрюваного у вчиненні злочину, та засудженого вирок щодо якого не набрав законної сили;

3) основними місцями виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні є виправні (виховні) колонії. Їх функції відносно засуджених, залишених для робіт з господарського обслуговування, виконують СІЗО, водночас як попереднє ув'язнення

виконується лише в слідчих ізоляторах, й тимчасово в інших місцях, указаних у ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення»;

4) відбування покарання супроводжується виправним впливом та ресоціалізацією засуджених у СІЗО, стосовно ув'язнених під варту як запобіжний захід, такий вплив не застосовується.

Названі ознаки, які характеризують правову природу попереднього ув'язнення особи, яка перебуває під вартою у виді запобіжного заходу вимагають від персоналу СІЗО, засуджених і ув'язнених шукати баланс інтересів. Це дозволяє адміністрації СІЗО його персонал одночасно реалізувати подвійну функцію державного примусу.

Отже, перебування засуджених і ув'язнених в СІЗО доцільно визнавати як різновид заходів кримінально-виконавчого впливу пов'язаних з ізоляцією особи в межах галузі кримінально-процесуального права, а Закон України «Про попереднє ув'язнення» стосується кримінально-виконавчої галузі права, що й зазначено у ст. 1 цього Закону. Ця приналежність також підтверджується чинністю Закону України про ДКВС України, де СІЗО як відносить до кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи України.

Місце попереднього ув'язнення за ознакою цільового призначення необхідно виокремити СІЗО як спеціалізовану установу для виконання запобіжного заходу у виді взяття під варту, а також одночасно для виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно категорії засуджених, залишених у СІЗО для роботи з господарського обслуговування [1].

Наша позиція щодо функціонування СІЗО збігається з цілями «Європейських пенітенціарних правил» щодо встановлення єдиних мінімальних вимог стосовно деяких аспектів управління пенітенціарними установами, які забезпечують тримання під вартою, і відповідного поводження з особами, позбавленими волі в рамках сучасної прогресивної системи [3, с. 169].

Другий напрямок, виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі. Оскільки виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі природно не є функцією СІЗО. Хоча, Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» на законодавчому рівні розмежує поняття «установи виконання покарань» та «слідчі ізолятори» [4], відповідно до їх функціональної приналежності.

Так, ст. 6, цього Закону визначає структуру та чисельність ДКВС України, де зазначено, що слідчі ізолятори є структурними підрозділами, які здійснюють правозастосовні та правоохоронні функції (п. 1 ст. 6). З огляду на це, відокремлення СІЗО та установ виконання покарань ми знаходимо і в назві ст. 11 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також у змісті в якому зазначено, що установи виконання покарань та СІЗО утворюються і ліквідуються центральним органом виконавчої влади та виконують функції, передбачені законом та іншими нормативно-правовими актами.

Сам факт включення слідчих ізоляторів до структури суб'єктів кримінально-виконавчої системи України, надає певне підґрунтя для практичних працівників уважати, що слідчі ізолятори належать до виправних колоній (п. 3 ст. 18 КВК України). Однак ст. 11 КВК України не передбачає СІЗО установою виконання покарань. Але ст. 18 КВК України зазначає, що лише функції виправних колоній відповідного рівня безпеки виконуються слідчим ізолятором стосовно осіб, залишених для роботи з господарського обслуговування.

Отже, СІЗО, виконуючи запобіжний захід у виді тримання під вартою виконую процесуальну функцію в інтересах органів розслідування, досудового слідства та суду, а тому розглядати його як структурний підрозділ виправних колоній не доречно. Інша справа, що СІЗО при виконанні кримінального покарання у виді позбавлення волі на певний строк має забезпечити охорону і особисту безпеку осіб, які перебувають у попередньому

ув'язненні, забезпечити належні умови відбування покарння засуджених залишених для господарського обслуговування місця попереднього ув'язнення, реалізувати заходи запобігання вчинення в СІЗО кримінальних правопорушень.

Проведений нами аналіз нормативно-правових актів і думок українських вчених з цих питань дають змогу дійти висновку, що законодавство розвивалося шляхом вживання термінів «місця позбавлення волі» і «місця попереднього ув'язнення під варту» у відповідному зв'язку до певного виду кримінального покарння та запобіжного заходу.

Третій напрямок, запобіганням кримінальних правопорушень, що вчиняються в СІЗО, як ув'язненими, засудженими так і персоналом. Тут варто наголосити, що дана проблема потребує відповідних науково обґрунтованих методичних рекомендацій теоретичного та практичного характеру для використання їх Міністерством юстиції України з метою своєчасного реагування на дані факти.

До речі, за нашим дослідження кримінальні правопорушення у СІЗО вчиняються персоналом, засудженими та ув'язненими а саме тому, що керівництво СІЗО проявляє некомпетентність та уміння управляти оперативною обстановкою та процесами, що відбуваються в ньому, а також умінням і спроможністю забезпечити належну безпеку життєдіяльності СІЗО» [5, с. 22]. Цю позицію українського вченого розділяють інші дослідники, які вважають, що на сучасному етапі розвитку суспільства, який безпосередньо пов'язаний із процесами розбудови правової держави, запобігання кримінальним правопорушенням взагалі є головним напрямом діяльності держави в сфері охорони прав та свобод громадян [6, с. 9].

Отже, запобігання кримінальним правопорушенням в СІЗО є одним із напрямів наукового пізнання та практичної діяльності, що впливає із низки законодавчих положень (ч. 2 ст. 50 КК України [7] та ч. 1 ст. 1, ст. 104 КВК України). Слід зазначити, що запобі-

гання кримінальних правопорушень в СІЗО має свою видову специфіку, яка зумовлена особливостями не тільки об'єкта, а й суб'єктів запобіжної діяльності. Зокрема, специфіку об'єкта запобіжної діяльності у СІЗО відображають особливості так званого пенітенціарного рецидиву, в рамках якого вчиняються кримінальні правопорушення.

У свою чергу, особливості запобігання кримінальних правопорушень у СІЗО визначає їх компетенція, яка зумовлена умовами з одного боку, для ув'язнених тимчасовою ізоляцією, а для засуджених на строк призначеного покарння. Отже, запобігання кримінальних правопорушень в СІЗО варто вивчати поза процесом попереднього ув'язнення, оскільки в самій сутності функціонування СІЗО законодавець заклав його профілактичний потенціал. Безумовно, заходи, що застосовує адміністрація і персонал СІЗО не спрямовані безпосередньо на запобігання тільки кримінальним правопорушенням, однак, організовані на належному рівні, останні володіють значним профілактичним потенціалом і можуть істотно вплинути на стан оперативної обстановки в СІЗО.

Тому вдосконалення процесу виконання попереднього ув'язнення і виконання покарння у виді позбавлення волі, усунення всіх криміногенних обставин, які можуть виникнути у СІЗО створюють реальні передумови для нейтралізації дії причин і умов вчинення ув'язненими і засудженими у СІЗО кримінального правопорушення.

Вважається, що наука кримінально-виконавчого права може розглядати проблеми виконання попереднього ув'язнення під варту як окремого виду позбавлення волі, у тому числі поглиблено вивчати інститут тримання засуджених, залишених у СІЗО для господарського обслуговування, якому сьогодні недостатньо приділяється уваги.

До речі, заперечень щодо приналежності виконання покарння у виді позбавлення волі в СІЗО до галузі кримінально-виконавчого права не існує, однак є особливості, закладені в реалізації цього заходу, оскільки

його функціональну сторону підпорядковано обслуговуванню попереднього ув'язнення під вартою в умовах СІЗО як суб'єкта виконання попереднього ув'язнення та покарання у виді позбавлення волі, що одночасно виконує як вмотивоване рішення суду щодо тримання осіб на попередньому ув'язненні, так і вироку суду стосовно тримання осіб, засуджених до позбавлення волі.

Можливо настав час назва такої інституції, як «слідчий ізолятор» варто змінити, оскільки функції цієї державної інституції є не зовсім обґрунтованими і переконливими. По-перше, це установа, в якій тримаються різні категорії людей. З одного боку, ув'язнені поки вирок за їх діяння не вступив у законну силу, а тому вони не є засудженими. Більше того, кримінально-процесуальний кодекс України передбачає інші заходи до особи яка підозрюється у вчиненні кримінальне правопорушення. З іншого, це засуджені, вирок уже вступив у законну силу і до них персонал СІЗО застосовує норми КВК України.

По – друге, персонал СІЗО ні яких процесуальних дій щодо ув'язнених не проводить основна його функція полягають саме в забез-

печенні кримінального судочинства (ізоляції, охороні, режиму нагляду й безпеці тощо), а не в безпосередньому здійсненні слідчих дій.

А тому ми підтримуємо думку тих вчених пенітенціаристів, які вважають, що функцію виконання покарання у виді позбавлення волі виключити і СІЗО і назвати його «Державна установа «Центр попереднього ув'язнення». Ця назва певною мірою кореспондується із законодавством – Законом України «Про попереднє ув'язнення».

Висновок. Підсумовуючи вищенаведене можна сформулювати такі висновки та рекомендації щодо слідчого ізолятора як суб'єкта виконання покарання та запобіжного заходу у виді тримання під вартою: 1) зазначено про необхідність подальших зусиль у напрямку реформування функціонування слідчого ізолятора ДКВС України; 2) доведено, що система місць попереднього ув'язнення має відповідати міжнародним стандартам розвинутих європейських країн; 3) розглянуто три складові функціональної сфери слідчого ізолятора; 4) пропонується змінити назву СІЗО на «Державну установу «Центр попереднього ув'язнення».

Анотація

Стаття присвячена окремим аспектам діяльності Слідчого ізолятора як суб'єкта виконання покарання та запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Встановлено, що Міністерство юстиції України визначило, що система органів та установ виконання покарань страждає від моральної застарілості, матеріальної зношеності ресурсів, руйнування інфраструктури через воєнні дії, а також недостатнього фінансування, що перешкоджає повноцінному реформуванню та вдосконаленню політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Доведено необхідність подальших зусиль у напрямку реформування, щоб система місць попереднього ув'язнення та установ виконання покарань відповідала міжнародним стандартам і досягла належного рівня умов тримання та виконання кримінальних покарань, приймаючи враховуючи сучасні вимоги та практику розвинутих європейських країн, що наука кримінального права може розглядати проблеми попереднього тримання під вартою як окремого виду позбавлення волі, у тому числі поглиблено вивчати інститут тримання засуджених під вартою.

Окреслено і розглянуто три складові функціональної сфери СІЗО: 1) виконання попереднього ув'язнення; 2) виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі; 3) запобігання кримінальних правопорушень, що вчиняються в СІЗО. Вноситься пропозиція щодо нової назви СІЗО – це «Державна установа «Центр попереднього ув'язнення». Така назва до речі, кореспондується із чинним законодавством – Законом України «Про попереднє

ув'язнення». Зазначено, що засуджені – це особи з окремим правовим статусом, а ув'язнені, особи які чекають вироку суду щодо вчинення ними кримінального правопорушення.

Ключові слова: Державна кримінально-виконавча служба, реформування, стратегія, ув'язнений, засуджений, слідчий ізолятор, установа виконання покарань, умови тримання, блочний тип, міжнародні стандарти.

Bogatyrev I.G. Pre-trial detention center as a subject of execution of punishment and preventive measure in the form of detention

Summary

The article is devoted to certain aspects of the activity of the Pre-trial Detention Center as a subject of execution of punishment and preventive measures in the form of detention. It has been established that the Ministry of Justice of Ukraine has determined that the system of bodies and institutions for the execution of punishments suffers from moral obsolescence, material wear and tear of resources, destruction of infrastructure due to military actions, as well as insufficient funding, which prevents full-fledged reform and improvement of policy in the field of execution of criminal punishments and probation. The need for further efforts in the direction of reform is proven, so that the system of places of pre-trial detention and institutions for the execution of punishments meets international standards and reaches the appropriate level of conditions of detention and execution of criminal punishments, taking into account the modern requirements and practice of developed European countries. Three components of the functional sphere of the pretrial detention center are outlined and considered: 1) execution of pretrial detention; 2) execution of a criminal sentence in the form of deprivation of liberty; 3) prevention of criminal offenses committed in pre-trial detention centers. A proposal is being made regarding the new name of the pre-trial detention center – it is “State Institution “Pretrial Detention Center”. By the way, this name corresponds to the current legislation – the Law of Ukraine “On Pretrial Detention”. It is noted that convicts are persons with a separate legal status, and prisoners are persons who are awaiting a court verdict regarding their commission of a criminal offense.

Key words: State Criminal Enforcement Service, reformation, strategy, prisoner, convict, pre-trial detention center, penitentiary, detention conditions, block type, international standards.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавче право України / за заг. ред. О. М. Джужи. К., 2002. С. 176.
2. Закону України «Про попереднє ув'язнення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
3. Європейські пенітенціарні Правила, Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ. Амстердам, К., 1996. С. 169.
4. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>
5. Микитчик А. В. Кримінологічні ознаки та заходи запобігання масовим заворушенням в установах виконання покарань. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2013. № 2 (4). С. 21–27.
6. Богатирьов І. Г. Кримінологічні засади запобігання злочинності у великому місті на регіональному рівні : монографія / І. Г. Богатирьов, М. О. Кисельов. Бровари : ПФПА, 2010. 160 с.
7. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>